

УДК 340.12

СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ЗАСНОВАНОЇ НА ПАТРІОТИЗМІ

Юлія ІВЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article examines the essential features of national identity that are based on patriotism as a value in any society. The attention is focused on what is patriotism is a necessary condition for the identification of the individual is the basis for the formation of national identity. To investigate this issue special attention was paid to analyzing the content of the concepts of "identity", "nation", "national identity", "nationalism".

Key words: patriotism, identity, national identity, nation, nationalism.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються сутнісні особливості національної ідентичності, що формуються на основі патріотизму як ціннісної складової будь-якого суспільства. Акцентується увага на тому, що саме патріотизм є однією з умов ідентифікації індивіда та підставою для формування національної ідентичності. Для дослідження цього питання особливу увагу було приділено аналізу змісту понять «ідентичність», «нація», «національна ідентичність», «націоналізм».

Ключові слова: патріотизм, ідентичність, національна ідентичність, нація, націоналізм.

Постановка проблеми. Тема патріотизму завжди викликає багато суперечок, не залишаючи практично нікого байдужим. Безумовно, патріотизм є потужним джерелом мотивації людської діяльності. Проте чи можна його виховати? Адже в повсякденній свідомості під патріотизмом розуміють любов до Батьківщини, а любов – найзагадковіше з людських почуттів, не підвладне указам чи заборонам. З іншого боку, патріотизм є джерелом легітимності державної влади, яка є приреченою на крах, якщо не приділяє достатню увагу його формуванню.

Саме тому патріотизм є фактором соборності й духовного об'єднання всіх громадян для спільної та важливої справи, виступає запорукою розбудови демократичної, спроможної української держави. Сучасна Україна повинна стати загальним надбанням усіх народів, які проживають на її території, усвідомлюючи важливість суспільної консолідації й громадської злагоди, недопущення руйнівних наслідків політичних конфліктів. Основне завдання сучасної держави – створювати безпечні та належні умови для самореалізації її громадян. Лише так вона отримує довіру й повагу людей. Отже, актуальність дослідження визначається потребою у формуванні нових моделей соціальної й політичної взаємодії особи та влади в умовах демократичної трансформації українського суспільства.

Без з'ясування сутності патріотизму, його ролі та місця в нашому житті неможливо правильно визначити, беручи до уваги його тісний зв'язок з іншими дуже складними явищами й процесами сучасного буття, ставлення до вітчизняної історії та культури, до релігії, а також визначити стратегію й шлях відродження країни в період трансформації, забезпечення її безпеки й захисту, призначення держави, сутності ідеології, ролі та значення виховання, проблем розвитку й самореалізації особистості та низки інших актуальних питань.

Цю проблему опрацьовували такі українські вчені, як І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Б.С. Кобзар, О.М. Вишневський, О.В. Киричук, Г.Г. Філіпчук та інші, які розглядали окреслене питання здебільшого в контексті патріотичного виховання.

Мета статті полягає в дослідженні сутнісних особливостей національної ідентичності, що формуються на основі патріотизму як ціннісної складової будь-якого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм є однією з умов ідентифікації індивіда та підставою для формування національної ідентичності. Розглянемо вплив патріотизму на формування ідентичності більш докладно, для чого звернемося до аналізу змісту понять «ідентичність», «нація», «національна ідентичність».

Як відомо, важливою особливістю людини, що відрізняє її від інших живих істот, є здатність до набуття нею власної ідентичності. Під ідентичністю (від лат. *identificus* – тотожний, однаковий) у найзагальнішому вигляді розуміється здатність до самоототожнення, що дає змогу відповісти на такі питання: хто я та хто ми? Саме ідентифікація людиною себе та презентація себе іншим є найважливішими умовами комунікації й спільної діяльності людей [1, с. 37].

Це поняття в науці є досить новим. Наприклад, у зарубіжній науковій думці воно утвердилось лише в другій половині ХХ ст., а у вітчизняній – після 1990 р. У сучасному світі поняття «ідентичність» стало одним із центральних детермінантів для розуміння оточуючої дійсності. Згаданий термін широко використовується в різноманітних науках: психології, соціології, філософії, етнології, політології, геополітиці тощо.

Вивчення проблеми ідентичності в психології бере свій початок із психоаналізу. Так, поняття «ідентичність» та «ідентифікація» вперше ввів З. Фрейд у праці «Групова психологія та аналіз Еґо» (1914 р.). Для нього ідентичність була самоототожненням людини зі значущими особистостями, за взірцем яких вона свідомо чи підсвідомо хотіла діяти.

Проблема ідентичності розроблялася також Е. Еріксоном, Дж. Марсією, А. Ватерманом та іншими вченими.

Е. Еріксон вважається загальноновизнаним засновником теорії ідентичності. Його погляди вперше було опубліковано в праці «Дитинство і суспільство». На відміну від З. Фрейда, праці якого він вважав неповними, Е. Еріксон справедливо наголошував на нерозривному зв'язку між ідентичністю людини та суспільством, соціальним оточенням індивіда. На його переконання, ідентичність формується в процесі соціалізації особистості, входження індивіда в суспільство, тобто ідентичність – це соціалізована частина «Я». Варто зазначити, що вчений не надав точне визначення поняття «ідентичність». Узагальнено він розумів її як суб'єктивне

одухотворене відчуття тотожності й цілісності [2, с. 324]. Науковець визначає ідентичність як суб'єктивне відчуття своєї самототожності, яке є джерелом енергії та спадкоємності [3, с. 17].

На думку авторитетного американського політолога С. Хантінгтона, ідентичність є індивідуальним чи груповим змістом себе. Вона є продуктом самосвідомості, у результаті чого, «я» або «ми» володіємо певними якостями як істота, яка відрізняє «мене» від «вас» та «нас» від «них» [4, с. 21–22].

Загалом ідентичність – це певна стійкість індивідуальних, соціокультурних, національних чи цивілізаційних параметрів, їх самототожність. Ідентичність є багатоаспектною. Вона включає в себе як персональну ідентичність, тобто формування в людини стійких уявлень про себе самого як члена суспільства, так і національну та культурну ідентичність, здатну викликати відчуття самототожності в народі, що дає йому змогу визначити своє місце в транснаціональному просторі. Ідентичність передбачає усвідомлення людиною свого реального місця в природному й соціальному світі, проведення кордону між «своїм» і «чужим», визначення кола осіб, з якими індивід пов'язується та свідомо ототожнює себе, і кола осіб, яким він реально протистоїть.

Найбільше значення в процесі формування ідентичності мають саме культурно-психологічні моменти, оскільки ідентичність – це насамперед усвідомлення особистістю своєї приналежності до деякого цілого, вирішення проблеми власної легітимзації в просторі культури. Необхідними умовами формування ідентичності є засвоєння цінностей і норм певної («своєї») соціокультурної спільності, що у свою чергу можливе лише на основі їх протиставлення іншій («чужій») нормативно-ціннісній системі, а також наявність у людини чіткого уявлення про саму навколишню дійсність, що дає змогу знайти своє місце в ній [5, с. 92].

Одним із важливих складників процесу ідентифікації є формування національної ідентичності, засноване на патріотизмі. Як уже зазначалося, в основі ідентичності лежить усвідомлення подібності у світогляді, цінностях, традиціях і способі життя. Однак формується таке усвідомлення лише під час порівняння «свого» й «чужого». Тому національна ідентифікація відбувається тоді, коли народ починає взаємодіяти з іншими народами, що володіють іншими цінностями («ми» – «інші»). Питання про ідентичність постає саме тоді, коли відбувається тиск «чужих» цінностей.

Зрозуміти зміст національної ідентичності неможливо без з'ясування понять «нація» та «націоналізм».

Термін «нація» надзвичайно багатозначний. У найзагальнішому вигляді наявні трактування нації можна звести до двох основних типів: нація як співгромадянство, як державна спільнота громадян та нація як етнічна спільнота.

Під нацією як співгромадянством розуміється сукупність громадян, які демократично керують своєю державою, мають рівні права, що не залежать від кольору шкіри, мови, релігійних переконань, походження чи звичаїв [6, с. 46].

У зарубіжних дослідженнях переважає уявлення про націю як державну спільноту громадян. Е. Хобсбаум стверджує: «Нація – це соціальна спільнота лише настільки, наскільки відповідає певному типу сучасної територіальної держави – «нації-держави», тому немає сенсу говорити про націю й національність поза цим зв'язком» [7, с. 9–10].

Цю думку поділяють багато дослідників. Наприклад, Е. Гелнер розглядав появу націй як результат переходу від одного типу зв'язку між культурою та владою до іншого [8, с. 19].

Отже, під нацією розуміється історично виникла й стійка етносоціальна спільність людей із загальною куль-

турою, психологією та самосвідомістю.

Однак варто зазначити, що співвідношення понять «нація» та «етнос» є далеко не однозначним. Якщо виходити з трактування нації як спільноти, яка усвідомлює себе самостійним цілим і претендує на певні культурні й політичні права, стає очевидним, що етнічність може бути основою формування нації, проте може й не бути нею. Етнічність може виступати лише одним із чинників, які створюють відчуття спільності. У багатьох випадках нація формується на основі етнічних груп, проте навіть нації, які спочатку ґрунтувались на певних етнічних характеристиках, із часом можуть включати в себе також інші групи. Поняття етнічності іноді жорстко пов'язується з певними фізичними ознаками, що передаються в спадок. У цьому разі приналежність до нації, яка ототожнюється з очевидною етнічністю, визначається незалежними від індивіда факторами – його «кровою приналежністю», а не переконаннями й почуттями.

Отже, інтерпретоване поняття «нація» стає «закритою» спільнотою, у яку за жодних обставин не можуть потрапити чужинці.

Єдине визначення нації навряд чи буде коли-небудь вироблено, і причина цього криється не в наукових розбіжностях, а в активному застосуванні цього терміна в політичній практиці.

У сучасній науковій літературі традиційно виділяють три підходи до формування націй. Першим із таких підходів є есенціалізм (англ. essential – обов'язково існуючий, невідмінний, від лат. essentia – сутність), або примордіалізм (лат. primordium – початок). Поняття «примордіалізм» увів у науковий обіг Е. Сміт, який вважав, що витоки національних проблем варто шукати не в сучасному стані етносів, а в їх походженні й історії. Примордіалісти розглядають етнос як початкове та незмінне об'єднання людей «по крові» з незмінними ознаками.

Другим підходом до цієї проблеми є конструктивістський, що ґрунтується на визнанні значущості суб'єктивного чинника в суспільному житті. На переконання конструктивістів, суспільство в цілому та його структурні елементи, хоч і є реальністю, водночас багато в чому являють собою продукти діяльності людей, «соціальні конструкти». Біля витоків конструктивізму стояли П. Бергер і Т. Лукман, щодо національної проблематики цей підхід детально розроблявся Е. Гелнером, Б. Андерсоном та Е. Хобсбаумом, які вважали, що народи й нації цілеспрямовано «створюються» представниками інтелектуальної еліти. Тобто спочатку створюється та «науково» підкріплюється певний національний міф, а потім він упродовжується у свідомість населення через літературні твори й відповідне «читання» історії. На думку конструктивістів, не нації створюють держави, а держава створює собі нації.

Третій підхід до дослідження національної проблематики отримав назву інституційного, або інструментального. Його представники (Д. Лейтін, Р. Брубейкер) приділяють основну увагу виявленню ролі тих чи інших соціальних інститутів, що функціонують у суспільстві. Прихильники цього підходу стверджують, що етнос і націю можна вивчати з позицій як конструктивізму, так і примордіалізму. Етнічність розглядається ними як важлива реальність сучасного суспільства, одна з основ його стратифікації. Однак головним є не з'ясування природи етнічності, а управління нею в реальному суспільному житті.

Безумовно, жоден із зазначених підходів не варто абсолютизувати. З одного боку, нації й етноси активно конструюються в повсякденній політичній практиці новітнього часу, що підтверджує уявлення про нації як уявну спільноту, що існує винятково в людській свідомості. З іншого боку,

очевидно, що ці спільноти цілком реальні та є важливим чинником суспільного розвитку.

Крім цього, важливе місце в конструюванні національної ідентичності посідає національна історія та історична пам'ять як розповідь про буття нації, що спирається також на ірраціональні установки, властиві масовій свідомості.

Проблема історичної пам'яті та її ролі у формуванні національної ідентичності активно розробляється німецькими й французькими дослідниками. Так, у семи-томному проекті «Франція – пам'ять» під керівництвом П. Нора було відтворено археологію національної пам'яті французів. Причому П. Нора під час проведення дослідження виходив із переконання, що національна історія – це «практично міфологічна історія»: «Принцип її та динамізм полягали в тому, щоб вибирати з минулого лише ті факти, які пояснюють розвиток «нації» [9, с. 7].

Історична пам'ять є складним, до кінця не розпізнаним соціокультурним феноменом. У контексті теорії націй і націоналізму історична пам'ять трактується як основоположний чинник становлення сучасних держав-націй, оскільки саме вона формує фундамент ідентичності, наділяє національні спільноти почуттям культурної винятковості та спільності історичної долі.

Історична пам'ять конструюється, створюється суспільством. Ці процеси можуть відбуватися як стихійно, унаслідок змін у суспільстві, так і цілеспрямовано й свідомо. В останньому разі говорять про політику пам'яті. Політика пам'яті формується та здійснюється державою як легітимним представником усього суспільства. До простору формування політики пам'яті долучається безліч суб'єктів (у тому числі політичні сили, засоби масової інформації, регіональні представництва тощо). Серед останніх виокремлюються діючі особи, соціальні групи, організації, які, керуючись певними інтересами й використовуючи різні політичні засоби, виявляють себе в просторі політики пам'яті.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізовано низку політичних інтересів: від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перипетій минулого. Влада легітимізує в певній версії історії власні починання, а окремі політичні сили через маніпуляції минулим прагнуть досягти тимчасових політичних цілей.

Існує теза про те, що історична пам'ять є своєрідним каналом передачі історичного досвіду та чинником формування національної ідентичності. Це справді ефективний важіль, проте лише за умов наявності в суспільстві загальноприйнятого проекту майбутнього та консенсусу щодо основоположних цінностей. Коли ж у соціумі гостро стикаються різноспрямовані інтереси й вирують навколо політичні пристрасті, історична пам'ять здатна перетворитись на небезпечне знаряддя маніпулювання масовою свідомістю. Адже колективна пам'ять – це досить умовна й «крихка» конструкція, яка вибудовується, як правило, у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. З викладеного постає надзвичайно важлива проблема відповідальності історика (не меншою мірою й політика) за ті «образи минулого», які він пропонує суспільству.

Також варто зазначити, що одним із завдань сучасної національно-державної історіографії є формування почуття національної гордості, аж до відчуття національної переваги. Тобто якщо «досягнення» мали місце в минулому (наприклад, розвиток літератури в XIX ст.), то вони «осучаснюються», використовуються як такі, що продовжують діяти як докази сучасних претензій на «значимість» цієї нації-держави.

Прояви «національного характеру», або «національного духу», часто ілюструються на прикладі історії зовнішньополітичних військових конфліктів. Навіть у разі воєнних поразок чи втрати політичної незалежності кожен народ виявляє «стійкість», «мужність», «героїзм», «любов до Батьківщини» тощо. У разі військових перемог і територіальних захоплень до цього додаються «справедливість», «милосердя» тощо. Крім того, національний характер часто виступає у зв'язку з національною перевагою, причому як основа «досягнень» (працьовитість, талановитість, колективізм тощо) та для виправдання їх відсутності. У зв'язку із цим необхідно зупинитись на співвідношенні понять «націоналізм» і «патріотизм», а також на сучасному розумінні поняття «націоналізм».

У західній науковій літературі можна виділити два основні підходи до націоналізму. Перший із них – трактування націоналізму як феномена свідомості на основі переваги індивідуального. Професор Г. Кон, авторитетний фахівець у цій галузі, вважає: «Націоналізм – це стан свідомості, за якого вища лояльність індивіда переноситься на національну державу» [10, с. 9].

Позитивним у цьому підході є пильна увага до психологічної, емоційної сторони розглянутого феномена. Справді, перш ніж національний інтерес почне реалізовуватись у практичних діях людей, вони повинні набути ідеологічної форми, стати елементом суспільної свідомості, закріпитись у певному емоційному стані індивідів і суспільних груп. З іншого боку, ця концепція обходить сторону питання про те, які чинники лежать в основі процесу формування індивідуальної й суспільної свідомості.

Другий підхід розглядає націоналізм як «політичний принцип», суть якого викладено Е. Гелнером. Він пояснює природу націоналізму з огляду на зв'язок між культурою та політикою. На його думку, в основі прагнення до національної державності лежить необхідність захисту національної культури, тобто інститутів створення, збереження й передачі культурних цінностей нації. Таку функцію в сучасному суспільстві може виконувати лише держава. Тому націоналізм – це насамперед політичний принцип, суть якого полягає в тому, що політична й національна одиниці повинні збігатись [11, с. 124].

Прихильники цього підходу розглядають націоналізм як засіб національної ідентифікації, звертають увагу на його ціннісний аспект, на його важливу роль у процесі формування почуттів приналежності громадян до певного державного утворення.

У цілому на Заході поняття «націоналізм» вживається досить широко та має переважно позитивну спрямованість. Воно ототожнюється з національною самосвідомістю, національною гордістю, прихильністю до національних цінностей і національної свободи та не пов'язується з такими поняттями, як «ксенофобія», «шовінізм», «фашизм» тощо.

У російськомовній літературі поняття «націоналізм» звичай вживається в негативному сенсі й має на увазі зміст, притаманний лише крайнім формам націоналістичних ідей. Наприклад, В.С. Соловйов розглядав націоналізм як «протилежність себе цілому, прагнення виділитись і відокремитись від нього». Націоналізм, на його думку, – це «народність, відвернута від своїх живих сил, загострена у свідому винятковості і цим вістрям звернена до всього іншого» [12, с. 269–270].

Варто зазначити, що спроби подолати негативну інтерпретацію націоналізму й повернути йому вихідне, неполітизоване значення останнім часом активно робляться в науці, проте зустрічають опір із боку політиків, які намагаються протиставити патріотичний і націоналістичний

дискурси, оголошуючи власні погляди патріотичними, а погляди своїх опонентів – націоналістичними, тобто такими, що, на їх думку, загрожують «нормальному» державному розвитку.

Проблему діаметрально протилежних трактувань націоналізму намагаються подолати шляхом введення в науковий обіг терміна «етнонаціоналізм», запропонованого У. Коннором для позначення крайніх проявів націоналізму в етнополітичних спільнотах. Сам автор пояснював необхідність введення цього поняття двозначністю слів «нація» та «націоналізм» у різних мовах світу [13, с. 17]. Розуміється, що саме розмежування понять «націоналізм» та «етнонаціоналізм» сьогодні є найбільш продуктивним. При цьому націоналізм варто розглядати як прихильність до власної нації (цивільної спільноти), прагнення зберегти її культурну ідентичність і політичну цілісність, а етнонаціоналізм – як визнання переважних прав, винятковості й «цінності» лише своєї нації, визначальною ознакою належності до якої є ознака «крові», походження, а не оволодіння культурними традиціями. Етнонаціоналізму властиве зневажливе ставлення до інших націй, аж до найбільш крайніх проявів.

Отже, націоналізм, на переконання У. Коннора, – це не тільки та не стільки політичний принцип, скільки певна культурна програма, спрямована на збереження національної культури й національної ідентичності.

У західній академічній традиції поняття «патріотизм» і «націоналізм» використовуються як дуже близькі за змістом: вони або доповнюють один одного, або взагалі є синонімами. Дуже часто в наукових текстах націоналізм розглядається як патріотизм щодо власної країни. Він зближується за значенням із цивільним патріотизмом, спрямованим на об'єднання громадян із метою реалізації будь-яких великомасштабних національних завдань і проєктів (отримати національний суверенітет, перемогти у війні за національну незалежність) [14, с. 150].

Загалом західні дослідники націоналізму визначають його як практику й теорію етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку [15, с. 326]. Е. Гелнер вважає: «Націоналізм – це теорія політичної легітимності, згідно з якою етнічні межі не можуть перетинатись політичними кордонами, зокрема, етнічні кордони в межах певної держави не повинні відокремлювати правителів від решти» [16, с. 156].

Крім цього, науковцями активно вивчається питання відмінностей західного та східного націоналізму. У відомій статті Б. Андерсона «Західний націоналізм і східний націоналізм: чи є між ними різниця?» зазначено, що не можна розуміти націоналізм лінійно як Схід – Захід. Мова може йти скоріше про те, який із них виникає раніше, а який пізніше. Учений вказує: «Найстаріші націоналізми Азії – Індія, Філіппіни та Японія, а набагато старші за європейські – корсиканський, шотландський, новозеландський, естонський, австралійський» [17].

У роботі Б. Андерсона «Уявлені спільноти» виокремлено «офіційний націоналізм», який склався історично як реакційна відповідь на народні націоналізми знизу, спрямовані проти правителів, аристократів та імперських центрів. У цьому разі головними причинами для появи націоналізму були такі явища: бажання царя русифікувати в Росії своїх підданих, Лондон намагався англівувати Ірландію, Німеччина – онімечити свою частину Польщі, тобто «натягнути вузьку й коротку шкіру на величезне тіло старої імперії». Отже, немає чіткої та зрозумілої різниці між азійським і європейським націоналізмом [17].

Г. Кон у роботі «Західний і східний націоналізм» стверджує: «Націоналізм – це стан свідомості (a state of mind). <...> Націоналізм – це ідея (idee – force), яка наповнює людський мозок і серце новими почуттями та спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності» [18, с. 479].

Г. Кон визначає, що нація – це не просто група людей, яких об'єднує «спільна свідомість», а й «група, яка прагне набути самовираження через її найвищу форму самовираження – незалежну суверенну державу». Націоналізм за своєю суттю вимагає створення власної незалежної держави, яка буде його лише зміцнювати. Ці явища тісно пов'язані одне з одним, є взаємозалежними та взаємодіючими.

Г. Кон вважає, що розвиток націоналізму в західних країнах (Англії, Франції, Нідерландах, Швейцарії, Сполучених Штатах Америки) був переважно політичною подією, «йому передувало формування майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів Америки, ці два процеси збігались у часі» [18, с. 481]. На відміну від цього «східний націоналізм» з'явився не лише пізніше, а й переважно на більш відсталій стадії суспільно-політичного розвитку, формувався в протесті проти наявного державного устрою та в конфлікті з ним, не для об'єднання народу в націю, а для окреслення нових політичних кордонів. Крім цього, учений зауважує, що націоналізм також може переростати у свій крайній прояв – тоталітарний націоналізм, який отримав назву «фашизм», коли зникає індивід і людство, «не залишається нічого, крім нації» [18, с. 480].

Підводячи підсумок щодо сутнісного розуміння поняття «націоналізм» і пов'язаного з ним поняття «патріотизм», складно не погодитись із Дж. Пламенцом, який вважає, що націоналізм виникає тоді, коли народи усвідомлюють не лише культурне розмаїття, а й культурні зміни, поділяючи ідею прогресу, що спонукає їх рівнятись на більш розвинені нації. Науковець підкреслює, що мова йде не про заздрощі щодо інших, більш розвинених націй, а насамперед про бажання приєднатись до загальнолюдської культури.

Отже, націоналізм як ідеологія «нації-держави» та нерозривно пов'язаний із ним громадянський патріотизм повинні виконувати позитивну функцію в державі – інтеграцію й консолідацію громадян на виконання спільних національних завдань.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі суспільного розвитку важливою умовою національної ідентифікації індивіда та ціннісною підставою національної ідентичності є патріотизм. Саме патріотизм може стати основою формування стабільного рівня національної ідентичності.

Будучи базовою духовною цінністю, патріотизм є потужним інтегруючим засобом будь-якої національної спільноти.

Варто зазначити, що патріотизм не протистоїть усвідомленню людиною приналежності як до свого етносу, так і до всього людства. Якщо в патріотичному почутті відбивається тільки політичний аспект, воно втрачає повноту чуттєво-емоційних уявлень, психологічно глибоких зв'язків. Якщо ж відбивається лише зв'язок із нацією, народністю, плем'ям, етнічною групою, то патріотизм перетворюється на етноцентризм.

Отже, важливо ще раз підкреслити, що необхідною умовою формування патріотизму в сучасному світі є визнання значущості національної культури й національних досягнень світовим співтовариством. Для цього нація повинна не лише бути носієм самобутніх цінностей, а й сприйматися світом, транслувати свої цінності у світ, не порушуючи при цьому загально визнані морально-етичні принципи співіснування.

Список використаної літератури:

1. Лысак И.В. Особенности самоидентификации человека в условиях современного общества / И.В. Лысак // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2008. – № 6. – С. 36–39.

2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 450 с.

3. Erikson E. Identity: Youth and Crisis / E. Erikson. – London, 1974. – 428 p.

4. Huntington S. Who Are We? The Challenges to America's National Identity / S. Huntington. – New York ; London ; Toronto ; Sydney, 2000. – 295 p.

5. Лысак И.В. Проблема сохранения культурной идентичности в условиях глобализации / И.В. Лысак // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2010. – № 4. – С. 90–96.

6. Морозов А.Ю. «Нация» и «национализм» в трактовке некоторых современных теорий / А.Ю. Морозов // Россия XXI. – 1994. – № 6–7. – С. 108–118 ; Морозов А.Ю. «Нация» и «национализм» в трактовке некоторых современных теорий / А.Ю. Морозов // Россия XXI. – 1994. – № 8. – С. 46–52.

7. Hobsbawm E.J. Nation and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality / E.J. Hobsbawm. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 210 p.

8. Геллнер Э. Пришествие национализма: мифы нации и класса / Э. Геллнер // Путь: международный философский журнал. – 1992. – № 1. – С. 9–61.

9. Нора П. Предисловие к русскому изданию / П. Нора // Нора П. Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пуи-меж. – М. : Винок ; СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – С. 7.

10. Kohn H. Nationalism: Its Meaning and History / H. Kohn. – Princeton : Van Nostrand, 1955. – 238 p.

11. Геллнер Э. Нация и национализм / Э. Геллнер // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 122–128.

12. Соловьев В.С. Национальный вопрос в России / В.С. Соловьев // Соловьев В.С. Сочинения : в 2 т. / В.С. Соловьев. – М. : Правда, 1989. – Т. 1. – 1989. – С. 269–270.

13. Connor W. The Politics of Ethnonationalism / W. Connor // Journal of International affairs. – 1972. – Vol. 27. – № 1. – P. 7–32.

14. Иванова С.Ю. Патриотизм в культуре современной России : автореф. дисс. ... докт. филос. наук / С.Ю. Иванова. – Ставрополь, 2004. – 39 с.

15. Колодій А.Ф. Політологія. Політика і суспільство / А.Ф. Колодій. – К. : Ельга-Н ; Ніка центр, 2000. – 582 с.

16. Гелнер Е. Нації і націоналізм / Е. Гелнер // Націоналізм : [антологія] / упор. О.С. Проценко та ін. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 156–169.

17. Андерсон Б. Западный национализм и восточный национализм: есть ли между ними разница? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.russ.ru/politis/20011219-and.html>.

18. Кон Г. Західний і східний націоналізм / Г. Кон // Націоналізм : [антологія] / упор. О.С. Проценко та ін. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 479–482.